

Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan Kiliselerine Halı Bağışlama Geleneği*

Levent Boz**

Öz

Günümüzde, Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan kiliselerinde yüzlerce Anadolu kökenli halı bulunmaktadır. 16. yüzyılın ortalarında, Reform Hareketinin Transilvanya'ya ulaşmasının ardından kısa süre içinde şiddetlenen "Protestan İkona-Kırıcılığı" neticesinde kiliselerdeki hemen hemen tüm fresklerin üzeri kapatılmıştır. Transilvanyalı Saksonlar, kiliselerinin sadece kireç boyalı duvar ve sıralardan oluşan mekânlar haline geldiğini görüp bunu değiştirmek istemiş ve tam bu noktada bölgede özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda bulunan Anadolu halılarını keşfetmiş olmalıdır. Cemaat üyelerinin soğuk kilise sıralarına daha rahat oturmak ve zenginliklerini herkese göstermek amacıyla kullandıkları düşünülen bu halılar, aynı zamanda dini bir güdüyle de kiliselere bağışlanmaya başlanmış ve zengin koleksiyonun oluşması sağlanmıştır. Çalışmada, Transilvanya Protestan kiliselerine gerçekleştirilen halı bağışları incelenmiş ve sonuç kısmında İslam geleneğindeki camilere halı bağışlama olgusu ile benzerliklerinin olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Transilvanya, Romanya, Protestan, Kilise, Halı, Bağış, Anadolu

Tradition of Donating Carpets to Protestant Churches of Transylvania Region of Romania

Abstract

Today, there are hundreds of Anatolian carpets kept in the Transylvanian Protestant Churches of Romania. After the arrival of Reformation in Transylvania, "Protestant-Iconoclasm" had spread across Europe and most of the frescoes in churches were whitewashed. After this, Transylvanians realized, their churches were pale buildings with whitewashed walls and pews. At this point they should have discovered Anatolian carpets which were already in the region, especially from the second half of the 15th century. Parishioners might have bought these carpets to lay on the cold pews and also to adorn their pews as a sign of their wealth. Then, they decided to donate these carpets to decorate their churches, with religious motives. In this study, the tradition of donating carpets to Transylvanian Protestant churches is examined and compared with the tradition of donating carpets to mosques in Islam for differences and similarities.

Keywords: Transylvania, Romania, Protestant, Church, Carpet, Donation, Anatolia

* Bu çalışma, 3 Ekim 2013 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde gerçekleştirilen XVII. Ortaçağ Türk Kazıları ve Sanat-ı Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Transilvanya Protestan Kiliselerinde Anadolu Halıları" adlı bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Kültür ve Turizm Uzmanı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü; leventboz@gmail.com

Giriş

Günümüzde, Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan kiliselerinde yüzlerce Anadolu kökenli halı bulunmaktadır. Transilvanya, Romanya'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Batı, güney ve doğudan, yüksekliği 2.500 m.'ye ulaşan Karpat Dağları ile çevrili olan bölge, zengin altın, gümüş ve tuz kaynakları nedeniyle tarihin her döneminde ekonomik açıdan bir çekim merkezi olmuştur. Macarların Transilvanya'yı ele geçirmesinden sonra, 12. Yüzyılda Macar Kralları Batı Avrupa'dan göçmen almaya karar vermiş ve ağırlıklı olarak Roma-Cermen İmparatorluğu'nda yaşayan Saksonlar bu davete olumlu cevap vererek bölgeye yerleşmiştir. Wittenberg'de 1517'de başlayan Luther'in Reform hareketinin getirdiği "yenilikçi" fikirler kısa sürede Transilvanya'ya ulaşmış ve Saksonların büyük çoğunluğu Katolik inançtan Protestanlığa dönmüşlerdir. Fakat kısa süre içinde şiddetlenen "Protestan İkona-Kırcılığı" neticesinde kiliselerdeki hemen hemen tüm fresklerin üzeri kapatılmış ve çok sayıda din temalı eser kiliseden dışarı çıkartılmıştır. Transilvanyalı Saksonlar kiliselerinin kireç boyalı duvarlar ve sıralardan oluşan sade mekânlar haline geldiğini görüp değişim istemiş ve tam bu noktada, bölgede özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda bulunmakta olan Anadolu halıları *keşfedilmiş* olmalıdır. Zengin ve dindar cemaat üyelerinin ilkin yalnızca soğuk kilise sıralarına daha rahat oturmak ve aynı zamanda zenginliklerini herkese göstermek amacıyla kullandıkları bu halılar, zamanla dini bir güdüyle, bir tür adak olarak kiliselere bağışlanmaya başlanmış ve zengin koleksiyonun oluşması sağlanmıştır. Kiliselerdeki halılar duvarlara, balkonlara, vaiz kürsüsüne, koro sıralarına asılarak, bezemesiz kalan kiliselerin Hıristiyan inancında kesin bir dini karşılığı bulunmayan nesnelere süslenmesi sağlanmıştır.

Halı Bağışları

Batı Anadolu'nun Gördes, Demirci, Kula, Uşak, Bergama gibi başlıca halı merkezlerinde doku- nan, ağırlıklı olarak ticaret yoluyla Transilvanya'ya ulaşan ve buradan da Avrupa'ya dağılan Anadolu halıları, üretim ve nakliyedeki zorluklar sebebiyle oldukça yüksek fiyatlara satılmakta ve bu sebeple döneminin en kıymetli itibar nesnelere biri olarak görülmekteydi. Avrupa'nın Asya'da üretilen ürünlere, özellikle de halılara olan ilgisinin yüzyıllar boyunca azalmadan sürdüğü bilinmektedir.

Anadolu halıları 14. yüzyıldan itibaren savaş ganimeti, bağış veya satın alma yoluyla Avrupa kilise envanterlerine girmeye başlamıştır (Ölçer 2009: 169). Transilvanya'ya gelen Anadolu halılarına ilişkin ilk ticarî kayıtlara Braşov şehrinin 1462-1464 yılı gümrük kayıt defterlerinden ulaşılmaktadır (Ionescu 2007: 26). Yazılı kaynaklar incelendiğinde Anadolu halılarının Transilvanya'ya ağırlıklı olarak ticaret yoluyla gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Halı ticaretinin hacmine, halıların özelliklerine ve fiyatlarına, tüccarların isimlerine ve geldikleri şehirlere ilişkin daha ayrıntılı bilgiye Sibiu ve Braşov gibi bölgenin büyük şehirlerin arşivleri başta olmak üzere, gümrük defterleri, tüccarların kişisel kayıtları, saray/konut envanter kayıtları gibi belgeler sayesinde ulaşılabilmektedir. Bireysel düzeydeki halı sahipliğine ilişkin bilgileri ise çeyiz listeleri ve vasiyetnameler gibi belgelerden öğrenilebilmektedir.

Romanya'nın Transilvanya Bölgesi Protestan Kiliselerindeki halı bağışlarına ilişkin bilgilere ağırlıklı olarak kilise yıllıklarından ve üzerinde bağış notu bulunan halılardan erişilebilmektedir. Kiliselerde bulunan bazı halıların kilim kısımlarında veya arka yüzlerinde bağışı yapan kişinin kimlik bilgisi, bağış tarihi veya kişisel bir mesaj bulunmaktadır. Bu sayede halıların her biri sanat eseri olmalarının yanı sıra, birer arşiv belgesi niteliği de kazanmaktadır (Boz 2013: 167). Halılardaki bağış yazıtlarından (Fotoğraf 1-4) elde edilen bilgiler halıların tarihlendirilmesine yardımcı olduğu gibi, bağışı gerçekleştiren kişinin veya loncanın kökeni ve hatta bağış motivasyonlarını anlamamızı sağlamaktadır. Bu noktada önemli olan ayrıntı, bölge kiliselerinin halılar için ödeme yaptığına ilişkin hiçbir kayıta rastlanmamasıdır. Bu bağlamda bu nadide sanat eseri sınıfına giren halılar, bahsi geçen arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak cemaat üyeleri ve loncalar tarafından satın alınarak kiliselere bağışlanmıştır (Ionescu 2007: 34).

Halıların büyük çoğunluğu bağışlanmış olmakla birlikte, kaynaklar kiliselerde bırakılıp gidilen halılar olduğunu da belirtmektedir (Ionescu 2007: 218). Bu durumun başlıca açıklamasının halı sahibinin hayatını kaybetmesi olabileceği düşünülmektedir. Aksi takdirde, döneminin en pahalı ürünlerinden olan halıların sıradan bir nesne gibi terk edilmesini açıklayacak bir sebep akla gelmemektedir.

Fotoğraf 1. Bağış yazıtlı¹ Seccade Biçimli "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Ionescu 2007; 37)

Fotoğraf 2. Bağış yazıtlı² Çift Mihraplı "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Boz 2013; 66, Fot.19)

Fotoğraf 3. Bağış yazıtlı³ Çift Mihraplı "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Ionescu 2007; 219)

Fotoğraf 4. Bağış yazıtlı⁴ Çift Mihraplı "Transilvanya" Tipi Halı [Ayrıntı] (Ionescu 2007; 219)

- 1 "Record: ergo ... in hon: Dei et Ornam: Ecclae: loh.." (Tanrı Adına Kiliseyi Süslemek İçin Bağışlanmıştır) – Sibiu Brukenthal Müzesi Env.M.2164 [Yüksek çözünürlükteki fotoğraf için Stefano Ionescu'ya teşekkürlerimle]
- 2 "Suo Sumtu... Martini Vagneri Anno 1675" (Martini Vagneri ... almıştır 1675) – Sibiu Brukenthal Müzesi Env.M.2178
- 3 "Hannes Merglers Gabe zur Weidenb: Kirche 1706" (Hannes Mergler'in Weidenbach Kilisesine Hediyesidir - 1706) - Ghimbav Kilisesi, Env.15
- 4 "Hommen Hannes Anno 1698 D.NCA LÆTARE" (Hommen Hannes, 1698 Kutlu Pazar) - Sebeş Kilisesi, Env.49

Dindar ve halı satın alabilecek kadar varlıklı cemaat üyelerinin halılarını kiliseye getirme ve bağışlama davranışlarının özünde bir çeşit *manevî ölümsüzlük* arayışı olabileceği gibi gösteriş amaçlı bir hareket olabileceği de düşünülmektedir. Halıların kilise sıralarında kullanılmasının bir diğer amacı da, üzerlerindeki yazıtlarından o sıranın hangi aileye veya loncaya ait olduğunun belirtilmesidir (Ionescu 2007: 36). Fotoğraf 5'de görülen halı yazıtında geçen "Halı Demirciler Loncasına Aittir – 1710" ifadesi bu hususta önemli bir kanıttır.

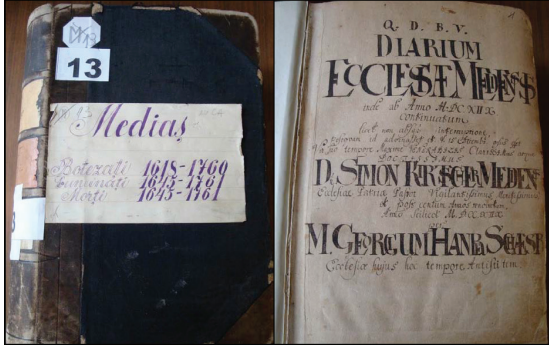
Fotoğraf 5. Bağış yazıtlı⁵ Tek Nişli "Transilvanya" Tipi Halı (Ionescu 2005; 6)

Braşov İp Üreticileri Loncası'nın 1712 tarihli defterinde geçen "...Cemiyetimizin önde gelenleri olarak, kilise babalarımızın da istekleri doğrultusunda, kilisemizde inşa edilen yeni galeriye başlanmak üzere bir kilise sırası ve bir halı satın aldık. Bize katılmak isteyen kardeşlerimizin halının ücreti için 30 Dinar katkı payı ödemesi gerekmektedir..." (Schmutzler 1933: 35) ifadesi de Transilvanya Sakson Loncaları tarafından kiliselere bağışlanan halılara ilişkin diğer bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

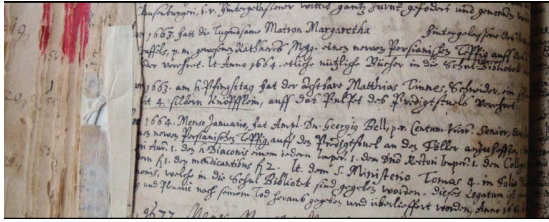
Tüccarların yanı sıra, yönetici seviyesindeki soyluların da kiliselere halı bağışladığı bilinmektedir. Örneğin Transilvanya Prensi Gabriel Bethlen'in 27 Ağustos 1646 tarihli vasiyetinde geçen "...Kilisedeki sıramda örtülü olan iki kırmızı halı, aynı amaçla kullanılmak üzere kiliseye bağışlanmıştır..." (Pásztor 2007: 12) ifadesi dikkat çekmektedir. Halıların üzerinde hem Latince hem de Almanca bağış yazıtları olması, yazışmalarını Latince gerçekleştiren yönetici sınıfın yanı sıra Almanca konuşan üst ve orta sınıf Saksonlar'ın da bir ayrıcalık göstergesi sayılan halılara sahip olabildiklerini göstermektedir (Ionescu 2007: 34). Bağışlanan halılar genellikle kiliselerin envanter defterlerine kayıt edilmekteydi. Bu sayede bağışçıların isimleri ve kimi zaman halıların türleri ile kilisede ne amaçla kullanılmak üzere bağışlandıklarını gösteren gibi önemli ulaşılmaktadır.

- 5 "Schloßer Benk... Gehöriger Täpig 1710" (Halı Demirciler Loncasına Aittir 1710) - Braşov, Kara Kilise Envanter No 189

Kiliselere bağışlanan halılar uzun yıllar boyunca bezeme nesnesi olarak kullanılmışlardır. Halıların uzun zamandır kiliselerde dekorasyon malzemesi olarak kullanıldığını arşivlerde bulunan belgeler de kanıtlamaktadır. Günümüzde Sibiu Ulusal Arşivi'nde bulunan *Diarium Ecclesiae Mediensis* isimli, Transilvanya Mediaş Azize Margaret Lutherci Kilisesi'nin 17. ve 18. yüzyıl envanter kayıtlarını içeren defterde (Fotoğraf 6) kiliseye bağışlanan halılarla ilgili önemli kayıtlara ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 6. “Diarium Ecclesiae Mediensis”, Mediaş Kilise Defteri⁶ (Sibiu Ulusal Arşivi)

Fotoğraf 7. “Diarium Ecclesiae Mediensis”, Mediaş Kilise Defteri⁷ 1663-64 Kayıtları (Sibiu Ulusal Arşivi)

Mediaş Azize Margaret Kilisesi yıllığının Fotoğraf 7'de görülen sayfasındaki kayıtlara göre “1663 yılında, Mediaş Belediye Meclisi üyesi Matthias Deuffel'in dul eşi erdemli Bayan Margaretha, kilisenin vaiz kürsüsü için yeni bir halı bağışlamıştır”. Bir alt satırda ise “1664 yılının Ocak ayında saygıdeğer Georg Bell, sütun bölümündeki vaiz kürsüsü için yeni bir halı bağışlamıştır” ifadesi görülmektedir. Bu bağışlarda dikkat çeken ayrıntı, halıların vaiz kürsüsü için bağışlanmasıdır. Mevcut bilgi bize kilisenin orta bölümündeki vaiz kürsüsünün 17. yüzyılda halılarla süslendiğini ve bağışları gerçekleştirenlerin neredeyse tamamının varlıklı, Alman kökenli kişiler olduğunu vurgulamaktadır.

6 Heimatgemeinschaft Mediasch e.V. Arşivi (Hansotto Drotloff'a teşekkürlerimle)

7 Heimatgemeinschaft Mediasch e.V. Arşivi (Hansotto Drotloff'a teşekkürlerimle)

Fotoğraf 8. Sighişoara Kilisesi Halıları (Boz 2013; 69, Fot.24)

Fotoğraf 9. Mediaş Azize Margaret Kilisesi Halıları (Boz 2013; 108, Fot.58)

Fotoğraf 10. Biertan Kilisesi Halıları (Boz 2013; 71, Fot.27)

1602-1611 yılları arasındaki kayıtları gösteren Braşov Şehir Arşivi Cilt V/17'de, “Braşov Kara Kilise'nin koro bölümünde asılı olan halıların sopayla vurularak temizlenmesi karşılığında hizmetlilere ücret ödenmiştir” bilgisi yer almaktadır (Eichhorn 1968: 77). Kiliselerdeki halıların özellikle kilim kısımlarında ve dar dış bordürlerindeki yırtıklar ve yıpranma izleri halıların kiliselerde çivi çakılarak asılmak suretiyle kullanıldığını gösteren bir kanıttır

(Ionescu 2007: 34). Bu halıların yere serilerek veya masaların üzerine örtülerek kullanılmak yerine duvarlara asılmalarının, genelinin oldukça iyi durumda, yıpranmadan günümüze ulaşmalarını sağladığı düşünülmektedir (Ionescu 2007: 36-37) (Fotoğraf 8-10). Eichhorn, kiliselerde çoğunlukla koroya ayrılan balkonlara, din adamlarının oturdukları bölüme ve koro kısmının duvarlarına asılan halıların, canlı renkleriyle kilise mekânının genel anlamda vurgusunun ve haşmetinin artırılmasında önemli bir etken olduğu söylemektedir (1968: 73).

1901 tarihli Fotoğraf 11'de, Anadolu halılarının Transilvanya Bölgesi Sibiu Şehri Azylum Kilisesi'ndeki kullanımını yansıtan bir sahne görülmektedir ve geleneğin, 20. yüzyıl başında da devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Kilise günümüzde Ortodoks cemaatine aittir ve burada bulunan tüm halılar Sibiu Brukenthal Müzesi'ne bağışlanmıştır.

Fotoğraf 11. Sibiu Azylum Kilisesi, 1901 (Fotoğraf: E. Fischer / Ionescu 2012)

Yazılı kaynaklardaki bazı ifadeler, Transilvanya Protestan kiliselerindeki Anadolu halılarının kısa bir süre içinde *mukaddes emanet* seviyesine ulaştıklarını göstermektedir. Örneğin Sighișoara Terziler Loncası'nın arşiv defterlerinde, 1676 yılında Sighișoara Kilisesi'nde çıkan büyük bir yangın sırasında Johannes Siffert adlı sıradan bir cemaat üyesinin hayatı pahasına kiliseye girip dört halı ve dört kitabı kurtardığı ifadesi yer almaktadır (Ionescu 2007: 190). Bu bilgiye dayanarak, kiliselerde bulunan dini içerikli kitapların kutsal emanetler olabileceklerini düşünürsek, insanların kiliselerindeki halıları da dini objeler olarak görmeye başladıklarını ve bu uğurda canlarını bile feda edebilecek noktaya ulaştıklarını düşünebiliriz.

Sonuç

Günümüzde, tamamı yün malzemeden dokunmuş Gördes düğümlü halılar, gerek teknik özellikleri,

gerek tasarımları açısından değerlendirildiklerinde ve benzer örneklerle karşılaştırıldıklarında, Anadolu'da dokundukları (Batári 1994; Ionescu 2007; Boz 2013) ve bölge kiliselerinde dekorasyon nesneleri olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, kiliselerin bu halılar için ödeme yaptığına ilişkin bir yazılı kanıt ulaşılamamış, aksine halıların kişiler ve loncalar tarafından kiliselere bağışlandığına ilişkin pek çok veriye ulaşılmıştır.

Kiliselere halı bağışlama olgusuna ait örnekler farklı Hıristiyan mezheplerinde görülmekle beraber, halıların üzerlerine bağışçılar tarafından notlar düşülmesi ve duvarlara, vaiz kürsüleri ile sıralara asılarak bezeme amacıyla teşhir edilmesi geleneği Transilvanya'daki Lutherci kiliselerinde görülmektedir. Araştırmalarımızda, bölgedeki bazı Üniterci kiliselerinin de Anadolu kökenli halıları kullandıklarına ilişkin verilere rastlanmakla beraber (Lajos 1977; Ionescu 2007; Pásztor 2007), Transilvanya'daki Kalvenci ve Ortodoks kiliselerinde böyle bir geleneğin uygulandığına ilişkin bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır.

Bölgedeki Protestan kiliselerine gerçekleştirilen halı bağışlarıyla, İslam geleneğindeki camilere halı bağışlanması geleneği arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Anadolu'da camilere halı bağışlama geleneğinin yüzlerce yıldır aralıksız olarak sürdürüldüğü bilinmektedir. Bağışlanan bu halıların/seccadelerin üzerinde namaz kılınırken oluşan sevaptan, bağışçının da sevap kazanacağına inanılmaktadır. Camiye yeni halılar bağışlandıkça bunlar eski halıların üzerine serilmektedir, çünkü bir önceki bağış camiye vakfedildiğinden dışarıya çıkartılması mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda, eski camilerdeki halı tabakaları söz konusu bağışların ne yoğunlukta gerçekleştirildiğine bir örnek olarak gösterilebilir. Fakat camilere halı bağışlanmasındaki amaç, Transilvanya örneğinin aksine bezeme değil, cemaatin temiz ve rahat bir ortamda namazını kılabilmesini sağlamaktır.

Protestan kiliselerinde gerçekleştirilen halı bağışları ise, özünde dini bir nitelik taşımakla birlikte, kişilerin ve loncaların, bu halıları satın alabilecek kadar zengin olduklarını, cemaatin diğer üyelerine gösterebilmek gibi kutsal olmaktan uzak, insani bir duygu taşıdığı düşünülmektedir. İlk zamanlarda, soğuk kilise sıralarına daha rahat oturabilmek için bu halıların kiliseye getirildiği düşünülse bile, bu-

nun cemaatin rahatı için yapılmadığı, bireysel bir eylem olduğu değerlendirilmektedir.

Protestanlığın etkin din adamlarından Zwingli ve Kalven'in, *"tanrıyı hissedebilmek için kiliselerde aracı nesnelerin bulunmasına ihtiyaç duyulmadığını ve bu yüzden kutsal mekânların bu tip işrençliklerden temizlenmesi gerektiği"* (Marshall 2009: 95-97) fikirleri üzerine başlayan "Protestan İkona-Kırıcı" hareketten kısa bir süre sonra kiliselerin Hıristiyan inanışla doğrudan bir bağlantısı olmayan, ama Müslümanlıkta namaz kılmak için kullanılan ve çoğunluğu seccade biçimli halılarla süslenmeye başlanması bu kapsamda ilgi çekici bir karşıtlık oluşturmaktadır.

Dünyada örneğine rastlanmayan, günümüzde Romanya ile Türkiye'nin ortak kültürel mirası olarak sanatın sınır tanımazlığını ve farklı kültürler arasında nasıl hoşgörü ve anlayış köprüleri kurulabildiğini gösteren bu eşsiz gelenek üzerine gerçekleştirilen çalışmalar devam ettikçe, daha ayrıntılı ve daha dikkat çekici bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Batári, Ferenc (1994). *Ottoman Turkish Carpets*. Budapeşte.

Boz, Levent (2013). *Transilvanya Bölgesi Lutherci Mediaş Azize Margaret Kilisesindeki Anadolu Halıları* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Eichhorn, Albert (1968). "Kronstadt und der Orientalische Teppich", *Forschungen zur Volks und Landeskunde*, XI/1, 72-84.

Ionescu, Stefano (2007). *Antique Ottoman Rugs in Transylvania*, Roma.

_____ (2012). "Bistrița's Lottos". *HALI* 172, 34-35.

Lajos, Kelemen (1977). *Művészettörténeti Tanulmányok*, Bükreş.

Marshall, Peter (2009). *The Reformation – A Very Short Introduction*. New York: Oxford.

Ölçer, Nazan (2009). "Venedik-Osmanlı İlişkileri ve Türk Halıları", *Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul*, 169-171.

Pásztor, Emese (2007). *Ottoman Turkish Carpets, in the Collection of the Budapest Museum of Applied Arts*, Budapeşte.

Schmutzler, Emil (1933). *Altorientalische Teppiche in Siebenbürgen*, Leipzig.